

Merkittävää tietoa keskiajasta

Jaakko Tahkokallio: *Pimeä aika. Kymmenen myyttiä keskiajasta*. Gaudeamus 2019.

Ajatus keskiajan pimeydestä elää sitkeästi nykyihmisten mielikuvissa, vaikka uutta tutkimustietoa keskiajasta on jo pitkään ollut tarjolla, myös suomen kielellä. Huolitellusti toteutetussa kirjassaan *Pimeä aika* Jaakko Tahkokallio analysoi yleisiä keskiaikaan liitettyjä stereotyyppiä ja puolitotuuksia, joita esiintyy omassa kulttuuripiirissämme, peraten niitä nykytutkimuksen valossa. Suhteuttamalla piintyneet stereotyyppit muihin aikakausiin – antiikkiin, humanismiin, valistukseen ja omaan aikaamme – hän osoittaa, etteivät ne olekaan leimallisesti keskiaikaisia tai että puolitotuudet koskevatkin vain tiettyä aikaa ja paikkaa. Viholliskuvia keskiajasta maalailtiin jo renessanssin aikana, mutta pahimpiin ylilyönteihin ovat syyllistyneet myöhemmät tutkijat liittäessä ne modernin, liberaalin ja demokraattisen maailman nousun tarinaan. Arkipäivän kielenkäytössä ”keskiaikainen” tarkoittaakin juuri modernin vastakohtaa. Rajoitun arviossani keskiajan koulutukseen, tieteen harjoittamisen edellytyksiin sekä kirkon ja tieteen suhteeseen.

Kirkon on katsottu kontrolloineen ihmisten elämää keskiajalla, mutta tosi asiassa vasta myöhäiskeskiajalla kirkko ja 1500- ja 1600-lukujen kuluessa sekä katonlinen kirkko että reformoidut yh-

teisöt ottivat jäsenensä tiukkaan otteeseensa. Konfliktejä uskonnon ja tieteen välillä esiintyi 1200-luvulla liittyen erityisesti Aristoteleen *Fysiikka*-teoksen tulkintaan Pariisin yliopistossa. Aristoteleen väitteet sielun kuolevaisuudesta ja maailman ikuisuudesta olivat ristiriidassa luomisen ja sielun kuolemattomuuden kanssa. Opillisia rajoitteita oli kuitenkin vähän, eikä niiden kyseenalaistamisesta ollut kovin pahoja seuraamuksia ”harhaoppisille”. Tahkokallion puntarissa painaakin enemmän se, että keskiajalla akateemiselle tutkimukselle luotiin vakaa, jatkuva institutionaalinen pohja. Antiikin reetori- ja filosofikouluista ei ollut muodostunut pysyviä korkeamman opetuksen instituutioita. Kirkko ja tiede ajautuivat varsinaiseen konfliktiin vasta Galileo Galilein (1564–1642) aikana, mutta silloin tiedettä vastassa oli kristillis-aristoteelinen maailmankuva eikä kirkon auktoriteetti.

Aristoteleen filosofialla oli vankka asema keskiajan yliopistokoulutuksessa, ja logiikan tutkimuksessa ylitettiin antiikin saavutukset. Sen sijaan luonnonfilosofia ei ottanut edistysaskeleita kuin paikallisesti. Tämä ei johtunut ajattelun vapauden puutteesta vaan oli pikemmin antiikin jatkumoa sekin, sillä eivät myöhäisantiikin uusplatoniset koulutkaan olleet keskittyneet luonnon tarkkailuun vaan hyvän elämän ja maailmankaikkeuden mystillis-maagisen järjestyksen pohtimiseen. 1300-luvulla Oxfordissa esitettiin uusia ideoita kehrittelemällä matemaattista fysiikkaa niin sanotun Mertonin collegen kalkulaattoreiden piirissä. Myös Pariisissa Jean Buridan (k. n. 1360) kehitti liikkeen teoriaa sekä pohti sitä mahdollisuutta, että maa pyörisi. Platonin uudelleen löydetyn *Timaios*-dialogin kosmogرافiaa pohdittiin valtavirran ulkopuolella, Orléansin ja Chartresin katedraaliskouluissa. Kiinnostus luonnonfilosofiaan oli siis ajoittain elävämpää siellä, missä vaalittiin uusplatonismin mystillis-maagista maailmankuvaa ja an-

tiikin kaunokirjallista perintöä kuin yliopistojen aristotelisessä skolastiikassa. Samansuuntaisia esoteerisiä piirteitä oli havaittavissa seuraavassa uuden tiedon aallossa, humanistien renessanssissa.

Myöhäiskeskiajan tunnetuimpiin runoilijoihin kuuluneen Geoffrey Chaucerin (1343–1400) sanat ”uusi tieto tulee vanhoista kirjoista” ovat monella tavalla totta keskiajan ja humanismin oppihistoriasta. Keskiajan kirkko ei suinkaan tuhonnut antiikin kirjallista perintöä, mikä on yksi kirjassa torjutuista kliseistä, vaan antiikkiin palattiin tietoisesti jo 800- ja 1100-luvuilla renessanssien myötä, joiden yhteydessä lisää antiikin oppikirjoja ja kaunokirjallisuutta tuli käyttöön. Aristoteleen teosten tunnetuksi tuleminen ohjasi älyllisen kulttuurin valtavirtaa 800-luvulta myöhäiskeskiajalle, ja Aristoteleen teosten asema yliopiston perusopetuksen runkona jatkui 1600-luvulle saakka. Humanistit tekivät merkittäviä käsikirjoituslöytöjä, joihin kuului esimerkiksi Klaudios Ptolemaioksen maailmankartta, mutta hylkäämällä täysimittaisesti keskiajan skolastiikan saavutukset ja pilkkaamalla esimerkiksi Merton Collegen kalkulaattoreiden ideoita, humanistit saattoivat ottaa myös askeleita taaksepäin.

Varhaishumanismi elvytti uusplatonisuuden, ja renessanssin merkittävin filosofi Marsilio Ficino (1433–1499) käänsi ensi kerran latinaksi sekä Platonin koko tuotannon että Plotinoksen kirjoitukset. Renessanssissa ihmisen ulkoinen maailma laajeni ja ihmiskäsitys muuttui, mutta luonnontieteet pääsivät kunnolla vauhtiin vasta 1600-luvulla. Vaikka uusplatonistisen mystisen kosmografian harrastus ei edistänyt luonnon tieteellistä tuntemusta, se tarjosi kuitenkin vaihtoehdon valtavirralle, ja 1600- ja 1700-luvuilla tiede ja esoterismi kulkivat ajoittain käsi kädessä.

ANNELI LUHTALA

Latinan kielen lehtori ja dosentti Helsingin yliopistossa.